

УДК 373.5.016:331]:738(477.87)
ORCID ID: 0000-0001-5210-1207

ХОДАНИЧ Петро Михайлович,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії
і методики професійної освіти
та інноваційних технологій
Закарпатського інституту
післядипломної педагогічної освіти
Україна, м. Ужгород

ХУДОЖНЯ КЕРАМІКА ЗАКАРПАТТЯ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ

***Анотація.** На прикладі мистецтва художньої кераміки досліджуються проблеми вивчення і збереження національних культурних традицій, звичаїв, народних ремесел у сучасній українській школі як вагомого засобу формування національної самосвідомості. Розглядаються особливості методики викладання експериментального спецкурсу «Художня кераміка» на уроках трудового навчання у 5-9 класах. У межах компетентнісного підходу запропоновано алгоритм системної роботи для здобуття знань та умінь методом проєктів: вивчення теорії та історії керамічного виробництва, технології ліплення і роботи на гончарному крузі; особливості естетики художніх виробів з кераміки; практична реалізація проєкту у вигляді артоб'єкту.*

***Ключові слова:** трудове навчання, художня кераміка, народне мистецтво, національна самосвідомість, художник-кераміст.*

***Abstract.** On the example of the art of artistic ceramics, the problems of studying and preserving national cultural traditions, customs, folk crafts in the modern Ukrainian school as a significant means of forming national identity are investigated. The peculiarities of the methodology of teaching the experimental special course «Artistic Ceramics» in the lessons of labor training in grades 5-9 are considered. Within the framework of the competence approach, an algorithm of a systematic approach to the acquisition of knowledge and skills by the method of projects is proposed: studying the theory and history of ceramic production, modeling technology and work on a potter's wheel; features of the aesthetics of artistic ceramics; practical implementation of the project in the form of an art object.*

***Keywords:** labor training, artistic ceramics, folk art, national identity, ceramic artist.*

Вступ та актуальність дослідження. Національна система виховання в умовах нової української школи спрямована на цілісне формування особистості, вона базується на досвіді поколінь, що створювався впродовж століть самим народом як цілісна система поглядів, ідей, ідеалів і переконань, традицій та професійної діяльності, що в підсумку виявляється у світоглядних позиціях та ціннісних орієнтаціях національно свідомої особистості. Здавен саме передача надбаного соціально-культурного досвіду від покоління до покоління вважалася основою національного виховання. І на сьогодні педагогіка розуміє його як неймовірно складний процес, де органічно переплетено духовні начала і цінності конкретного етносу з його вмінням створювати належні умови для прожиття на певній території і за певних кліматичних умов, що реалізується у вигляді матеріальної культури. Цей процес починається від дня народження дитини у вигляді сімейного виховання, яке закладає початки соціалізації особистості. Наступний етап соціалізації – шкільна освіта. Це системний процес, який визначає мету і завдання виховання особистості учня відповідно до суспільних вимог у вигляді ключових компетентностей випускника школи, що передбачає здатність забезпечити особисту реалізацію своїх здібностей і можливостей, бути свідомим громадянином.

У процесі набуття ключових компетентностей особлива роль належить урокам трудового навчання, мета якого як навчального предмета полягає у наближенні інтересів та природних здібностей дитини до її життєвих потреб. Програма МОН «Трудове навчання. 5-9 класи» передбачає набуття «обізнаність і самовираження у сфері культури, що виявляється в умінні виражати власні ідеї, досвід і почуття за допомогою виготовлених виробів, зокрема творів декоративно-ужиткового мистецтва, популяризувати декоративно-ужиткове мистецтво та майстрів своєї громади, рідного краю; дослідження технології виготовлення таких виробів...» [1].

Постановка проблеми. В умовах сучасного постіндустріального суспільства, в економіці якого переважає інноваційний сектор економіки з високопродуктивною промисловістю, індустрією знань, високою часткою у ВВП високоякісних послуг, конкуренцією, постають нові завдання щодо ролі національної культури у формуванні особистості. Цьому, як правило, передують інноваційні процеси в освіті та науці. Під егідою Ради Європи створюються уніфіковані освітні системи, що є передумовою єдиного економічного простору. З іншого боку країни ЄС демонструють державницькі інтереси щодо збереження і популяризації національних культур, народних традицій, звичаїв, що виявляється у збереженні культурних пам'яток, створенні музеїв, організації різноманітних національних фестивалів, як-от: Мюнхенський фестиваль пива *Oktoberfest* у Німеччині, традиції обрання короля в чеській Моравії, у Великій Британії проводять фестивалі солом'яного ведмеда, дедалі популярнішими стають чисельні регіональні фестивалі народної музики, ремесел і кулінарії. Створено правову базу ЄС реєстру національних та регіональних брендів, яка регулює право на їх маркування, виробництво, реалізацію. Так, у сфері алкогольних напоїв захищеними брендами стали «коньяк» виробництва французької провінції «Cognac», португальський «портвейн», шотландське «віскі» тощо.

Україна приєдналася до бази реєстру ЄС. На сьогодні, зокрема, зафіксовано українські бренди «український борщ», «гуцульська бриндза», «опішнянська кераміка» тощо. Характерною ознакою сучасної індустрії моди є звернення до національних традицій, як-от: любов сучасних японок до кімоно, чоловіків шотландців до спідниць – кілтів, чоловіки німці так само одягають традиційний одяг, що має спільну назву трахт, у цьому ж ряду й українська вишиванка.

Тому в сучасній українській освіті важливим постає питання вивчення досвіду традиційних народних ремесел і народного мистецтва українського народу і нацменшин. На уроках трудового навчання доцільним бачиться ознайомлення учнів з творчістю сучасних український митців, для яких народні традиції стали джерелом натхнення при створенні неповторних брендів. Відомий за межами України бренд одягу Shkoura Олесі Заїки, створений на досвіді народного одягу з вовни і переборного ткацтва. Українську кераміку на престижних міжнародних виставках і художніх салонах презентує бренд GORNCeramics керамістів Юрія Мірка та Богдана Кривошея, а також бренд керамічного посуду Yaglyna майстрині Ольги Хасаншін, створений на засадах традиційного опішнянського гончарства. Стала визнаним брендом українська вишиванка, її нині одягають, зокрема, президент США Байден, королева Іспанії Летисія, актор і губернатор Каліфорнії Шварцнегер.

Мета нашої роботи у дослідженні можливостей спецкурсу «Художня кераміка» на уроках трудового навчання у 5-9 класах як вагомого фактору у формуванні національної самосвідомості шкільної молоді.

Виклад матеріалу. Художня кераміка – це вид прикладного мистецтва, що характеризується специфічними технологіями виготовлення і залежить від керамічної глини, як-от: вироби з голубої та червоної глини – теракота, майоліка; вироби з каолінових глин – порцеляна, фаянс; вироби з різноманітних глиняних сумішей – кам'яна маса. За специфікою призначення розглядають архітектурну кераміку, кераміку для обладнання житла (кахлі, плитка, сантехніка), керамічний посуд, культові та обрядові предмети, дитячі іграшки, прикраси тощо. Як вид мистецтва художня кераміка має характерні естетичні особливості, в яких використано досвід скульптури, живопису і графіки. Розрізняємо керамічні вироби у вигляді рельєфної та об'ємної пластики (рельєфи, скульптура), утилітарних форм (тарелі, глечики, горшки), розписи плоских керамічних виробів (плитка) поверхонь кольоровими фарбами тощо [2].

У процесі формування інтересів учнів до певного виду народних ремесел і культури загалом важливу роль відіграє історія їх виникнення і побутування.

Історія української кераміки починається з археологічних досліджень на Київщині початку ХХ ст. В. Хвойки, які відкрили українцям і світовій громадськості дивовижну трипільську культуру, де ремесло кераміки посідає особливо вагомим місце. Трипільські глечики, миски, кухлі з 2 тис. до н. е. вражають довершеністю форм, вишуканими розписами, технікою обпалювання виробів, загадкові і естетично досконалі статуєтки жінок наводять на думку про вірування і духовний світ наших пращурів. В історичному часі трипільська культура співпадає з епохою формування Єгипту та ахейської культури на території сучасної Греції, таким чи-

ном Україна постає як одна з історичних колисок цивілізації. Розвиток міст, формування ремісничих центрів у часи Київської Русі сприяло масовому виробництву глиняних виробів. Українське гончарство епохи козаччини XVII–XVIII ст. – це дивовижно розписаний традиційний посуд, кахельні печі, а ще справжня художня кераміка у вигляді вишуканого посуду у стилізованих формах півнів, баранів, коней, що символізують національне багатство і естетичні прагнення українців. Саме у той час закладено естетичні основи сучасної української кераміки, яка характерна регіональними ознаками, як-от: опішнянська, подільська, косівська, львівська, закарпатська кераміка, баранівський фарфор тощо [3].

Керамічне ремесло на Закарпатті також сягає часів сивої давнини, що пов'язано з розвитком побутової культури наших пращурів, зокрема, способами приготування їжі та зберігання продуктів харчування. У колекції Закарпатського краєзнавчого музею ім. Т. Легоцького можна побачити керамічні вироби так званої шнуркової кераміки з давніх стоянок епохи неоліту III–II тис. до н. е.

На території Ужгородського замку у IX–XIII ст. кераміку виробляли на гончарному крузі. Постійно зростаючи в епоху Середньовіччя потреби населення міст та сіл насамперед у посуді сприяли пошукам покладів керамічних глин і створенню довкола них керамічних осередків, керамічне виробництво стає важливим сектором економічного розвитку і підвищення добробуту. У XV–XVII ст. відомі гончарні цехи в Ужгороді (1576 р.), Мукачеві (1592 р.), Берегові (1595 р.). Вони поставляють на ринок посуд для приготування їжі, зберігання вина і меду, кахельні печі, вазони, писарське приладдя тощо. Майстри кераміки започатковують цехову фахову освіту, готуючи майбутніх керамістів. Упродовж XVIII–XIX ст. завдяки значним родовищам керамічних глин сформувалися осередки художньої кераміки в містах Ужгород, Мукачево, Берегово, Хуст, Виноградів, а також у селах Великий Березний, Вільхівка, Великі Ком'яти.

У 1838 р. з ініціативи пароха Цегольнянської церкви Михайла Лучкая, який після повернення з Італії заодно опікувався шкільною освітою на території Мукачівсько-Ужгородської ГК єпархії, на кошти єпископа Андрія Бачинського та Івана Кутки створили гончарну школу-майстерню, це було окреме приміщення неподалік церкви. Учнями були діти міських майстрів, навчання було доступним і для сільських дітей. Глину брали з тієї Дайбозької гори, що неподалік школи. Відома гончарна школа майстра Фішера Форкошгазі в Хусті, яка існувала упродовж 1892–1906 рр. У 1897 р. рішенням міського управління в Ужгороді було відкрито фахову керамічну школу з підготовки спеціалістів для промислового виробництва цегли, черепиці, керамічних труб, кахельних печей і посуду. Відомі імена 163 гончарів.

Особливо розвивається керамічне виробництво на Закарпатті в часи Чехословаччини, що пов'язано насамперед з розбудовою міст. Цей процес продовжився і після Другої світової війни. Виробництво насамперед будівельної кераміки, кахельних печей було розгорнуто на промкомбінатах, у колгоспах. Художню кераміку виготовляли на фабриці «Художпром» в Ужгороді, Виноградівському промкомбінаті. Особливо високий мистецький рівень продемонстрували художники-керамісти, які працювали в майстернях Закарпатського комбі-

нату Художфонду України, серед них А. Дунчак, М. Пуглик-Белень, В. Сабов, Е. Гіді, В. Пуглик, Н. Стегура, М. Росул, В. Вінковський, С. Егреші та ін.

Новий етап мистецької освіти в галузі художньої кераміки на Закарпатті розпочався у 1946 р., коли в Ужгороді було створено художньо-промислове училище, згодом перейменовано в Ужгородське училище прикладного мистецтва (нині Фаховий коледж мистецтв ім. А. Ерделі Закарпатської академії мистецтв). З того часу на відділі художньої кераміки підготовлено майже одну тисячу художників-керамістів. Серед них чимало членів НСХ України і НСМНМ України, які успішно працюють у галузі прикладного мистецтва, скульптури і живопису [4].

Отже, Закарпаття має давній досвід фахової освіти в галузі кераміки, з ним доцільно ознайомити і учнів нової української школи в межах курсу трудового навчання, який і передбачає вивчення досвіду народного мистецтва та ремесел рідного краю. Програма МОН України для загальноосвітніх навчальних закладів «Трудове навчання. 5-9 класи» передбачає розвиток проєктно-технологічної компетентності учнів, «формування змісту технологічної діяльності учнів на уроках трудового навчання здійснюється саме на основі об'єктів проєктної діяльності,.. а результатом проєктно-технологічної діяльності учнів має бути *проєкт* (спроєктований і виготовлений виріб чи послуга)... передбачається практичний результат учнівського проєкту, який має бути: 1) особистісно цінним; 2) корисним для сім'ї, родини, класу, школи, громади; 3) соціально зорієнтованим або мати підприємницький потенціал» [1]. Програма орієнтує на створення спецкурсу «Художня кераміка», доцільно його створювати насамперед у школах населених пунктів, де існували чи продовжують діяти керамічні виробництва, працюють окремі народні майстри чи професійні художники-керамісти. Вагомий досвід вивчення художньої кераміки у межах позашкільної освіти мають художні школи в Ужгороді та Мукачеві.

Технологія керамічного виробництва складна, процес виготовлення виробів вимагає значного часу, дотримування особливих вимог безпеки праці. У межах навчального часу доцільним бачиться відведення для названого курсу 8-10 годин у 5-9 класах. У програмі спецкурсу «Художня кераміка» доцільно передбачити два етапи набуття знань та умінь. Перший – теоретична складова, де учні вивчають історію, естетичні особливості і технологію місцевої кераміки (ліплення, робота на гончарному крузі), а також основи безпеки охорони здоров'я. Другий включає: 1) етап пошуку і підготовки глини; 2) створення ескізів форми і оздоблення, креслень майбутнього виробу; 3) виготовлення виробу відповідним технологічним методом; 4) декорування; 5) обпалювання виробу.

Таким чином учні мають можливість у пошуках глини дослідити природні ресурси територіальної громади; поглибити і направити в конкретне утилітарне русло набуті на уроках курсу «Образотворче мистецтво» естетичні знання щодо створення керамічного виробу як артоб'єкту; опанувати технології ліплення з глини і роботи на гончарному крузі; вивчити технологію обпалювання виробів (на рекомендованих МОН для використання на уроках електричних муфельних печах), застосовуючи знання з фізики та хімії; розробити відповідні карти щодо

економічної складової виготовлення керамічних виробів; розвивати підприємницьку ініціативу, створюючи перспективні плани економічного розвитку керамічного виробництва на базі місцевих покладів глини [5].

Ліпка з глини (пластиліну) належить до улюблених занять дітей починаючи з 4-5-літнього віку, уроки ліпки є невід'ємною складовою шкільного курсу образотворчого мистецтва, тому досвід роботи з пластичними матеріалами може бути використаний при укладанні програми спецкурсу «Художня кераміка». У процесі підготовки учнів до виконання проєктів доцільним є ознайомлення їх з виробами народних майстрів та професійних художників-керамістів під час відвідування музеїв, художніх виставок, фестивалів народного мистецтва тощо. З витокami керамічного ремесла на Закарпатті з часів неоліту можна ознайомитися в обласному краєзнавчому музеї ім. Т. Легоцького в Ужгороді, велика колекція гончарства зібрана у музеї народної архітектури і побуту Закарпаття, а також музеї «Старе село» в с. Колочава, кераміка знайшла достойне місце у експозиціях шкільних музеїв області. Мистецтво кераміки представлено у художніх альбомах «Художники Закарпаття» [7], «Традиції рідної землі. Закарпатський осередок Національної спілки майстрів народного мистецтва України» [8], каталогах художніх виставок.

Вивчення і опанування технологіями виготовлення керамічних виробів вимагає значного часу [6]. Перший етап – вибір глини. Закарпаття багате покладами різноманітних голубих та червоних глин, тому доцільно обрати за технологію – теракоту. Найвні в дубриницькому та ужгородському родовищах поклади каолінових глин вимагають занадто складних технологій, особливих умов охорони праці, що складно забезпечити в умовах школи. Виходячи з принципу поглиблення знань та умінь, вікових особливостей учнів, програма спецкурсу «Художня кераміка» для 5-9 класів повинна мати чітко обумовлені завдання, що базуються на доступних технологічних процесах з метою реалізації конкретних проєктів. Пропонуємо наступний алгоритм навчального процесу.

П'ятий клас. Виготовлення декоративних рельєфів розміром однієї сторони до 15 см на теми «Квітка», «Пташка», «Грибочок», фігуральних зображень у вигляді яблук, груш, птахів в якості утилітарних виробів: цукорниць, підносів, тарілок тощо. Метод керамічного виробництва – ліплення, художнє декорування – розпис ангобами, обпалювання виробів у муфельній печі.

Шостий клас. Виготовлення медалі, декоративної вставки, рельєфів на теми «Плитка кахельної печі», «Герб мого села (міста)», «Переможець змагань з...», «Мій дід... бабуся... казковий герой...» (профіль, анфас голови людини). Розмір сторони (діаметру) виробів до 15 см. Метод ліплення, розпис ангобами, обпалювання виробів у муфельній печі. Як варіант – виготовлення і розпис кахельної плитки у стилі косівської кераміки.

Сьомий клас. Виготовлення круглої скульптури висотою до 20 см на довільну тему – зображення тварини, птаха, людини. Як варіант – створення рельєфної композиції з двох-трьох постатей. Метод ліплення, розпис ангобами, обпалювання виробів у муфельній печі.

Восьмий клас. Робота на гончарному крузі. Виготовлення тарілки, горщика, вази, куманця. Розпис на тему рослинних орнаментів ангобами, обпалювання виробів.

Дев'ятий клас. Підсумкова робота за вибором учня: а) тематична композиція у формі рельєфу; б) кругла пластика із зображенням людини чи тварини; в) куманець, глечик, тарілка, виконані на гончарному крузі і декоровані в одному з традиційних українських розписів.

На кожному з етапів здійснення проекту, а також окремо у класах дуже важливим фактором є участь у цьому процесі вчителя, а при можливості і народного майстра чи художника-кераміста, які продемонструють процес роботи з глиною, ознайомлять з тонкощами естетизації виробу, поділяться секретами власної творчості.

Висновки. В умовах формування нової української школи, наближення її до загальноєвропейських освітніх стандартів, актуальним постає питання формування національної самосвідомості учнівської молоді. Особлива роль у цьому контексті належить урокам трудового навчання, які покликані наблизити процес набуття знань та умінь до життєвих потреб учня, його інтересів та природних здібностей. Вагомою складовою навчальних програм є вивчення народних ремесел та традиційного народного мистецтва українського народу і нацменшин. У цьому плані кераміка Закарпаття є важливим ремеслом, без якого неможливо уявити насамперед побутову культуру нашого житла у вигляді горщиків, глечиків, тарілок, горняток, дитячої іграшки тощо. Вивчення досвіду діяльності керамічних цехів, майстрів гончарства, створення фахових керамічних шкіл, переконує нас у підприємливості і прагненні нашого народу до краси. Спецкурс «Художня кераміка» в межах уроків трудового навчання у 5-9 класів сприятиме поглибленню знань учнів про свій рідний край, відкриє розуміння широких можливостей розвитку економічного потенціалу області на засадах природних покладів глини, розширить знання та уміння щодо форми і характеру естетичного світогляду і уподобань закарпатців, сприятиме профорієнтації випускників школи, що у підсумку позитивно позначиться на формуванні національної самосвідомості шкільної молоді.

Література та джерельна база

1. Програма МОН «Трудове навчання. 5-9 класи». Режим доступу: <https://www.google.com/search>.
2. Антонович Є. А. Декоративно-прикладне мистецтво: Навч. посібник / Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В., М. Станкевич М. Є. Л.: Світ, 1993.
3. Пошивайло О. Етнографія українського гончарства (Лівобережна Україна). К., 1993.
4. Небесник І. Художня освіта на Закарпатті у ХХ столітті: історико-педагогічний аспект. Ужгород: Закарпаття, 2000.
5. Сковронський В. М. Побутові вироби та іграшки з глини / В. М. Сковронський. К., 1994.

6. Рисцов В. При гончарному крузі / В. Рисцов. К.: Молодь, 1987.
7. Художники Закарпаття. Ужгород: вид. О. Гаркуші, 2011.
8. Традиції рідної землі. Закарпатський осередок Національної спілки майстрів народного мистецтва України. Ужгород: вид. О. Гаркуші, 2011.

References

1. Prohrama MON «Trudove navchannia. 5-9 klasy». <https://www.google.com/search>.
2. Antonovych Ie. A. (1993). Dekorativno-prykladne mystetstvo: *Navch. Posibnyk* / Antonovych Ie. A., Zakharchuk-Chuhai M.V., M. Stankevych M. Ye. L. Svit
3. Poshyvailo O. (1993). Etnohrafiia ukrainskoho honcharstva (Livoberezhna Ukraina).
4. Nebesnyk I. (2000). Khudozhnia osvita na Zakarpatti u KhKh stolitti: istoryko-pedahohichnyi aspekt. Uzhhorod: Zakarpattia
5. Skovronskyi V. M. (1994). Pobutovi vyroby taihrashkyzghlyny. V. M. Skovronskyi. K.
6. Rystsov V. (1987). Pry honcharnomukruzi / V. Rystsov. K.: Molod.
7. Khudozhnyky Zakarpattia. (2011). Uzhhorod: vyd. O. Harkushi,
8. Tradytsii ridnoi zemli. (2011). Zakarpatskyi osередok Natsionalnoi spilky maistriv narodnoho mystetstva Ukrainy. Uzhhorod: vyd. O. Harkushi,

*Стаття надійшла до редакції 15.10.2023 р.
Стаття прийнята до друку 09.10.2023 р.*